

ULUSLARARASI BEDİÜZZAMAN SEMPOZYUMU-III

**20. Asırda İslâm Düşüncesinin Yeniden Yapılanması ve
Bediüzzaman Said Nursî**

İlmi Heyet

Prof. Dr. Nevzat Yalçıntaş, Prof. Dr. İbrahim Canan,
Prof. Dr. Suat Yıldırım, Prof. Dr. Ahmet Akgündüz, Prof. Dr. Faris Kaya

Yayına Hazırlayan

Mehmet Paksu

Tercümeleler

Arapça

Veli Sırım, Abdülaziz Hatip, Kenan Demirtaş

İngilizce

Metin Karabaşoğlu

Almanca

Nuriye Uşşak

Dizgi

Nesil Basım Yayın

551 32 25

Baskı, Cilt:

Nesil Matbaacılık A.Ş.

551 32 27

ISBN 975-408-271-5

©

Bu eserin yayın hakkı Nesil Basım Yayın A.Ş.'ye aittir.

◆

Sanayi Cad. Bilge Sk.No: 2

Yenibsona / İSTANBUL

Tel: (0212) 551 32 25 pbx

BEDIÜZZAMAN SAİD NURSÎ'YE GÖRE ÖLÜM FELSEFESİ

MUSTAFA BİNHAMZA*

Bismillahirrahmanirrahim.

Eski zamanlardan bu yana, ölüm hakikatini açıklayabilme gayreti alimlerin ve filozofların zihinlerini meşgul etmiştir. Fikri mezhepleri ve konularından hareketle konuyla ilgili bir çok tasavvurları vardır. Bunlardan bazıları ölümü maddî planda ele alarak, tabii sebepler dolayısıyla cesedin fizyolojik görevlerini yerine getiremez hale gelmesi şeklinde açıklamıştır.

Diğer kesim ise, konuya rûhî açıdan yaklaşarak, ruhla beden arasındaki irtibatın kopması; bu yolla daha yüce ve daha şerefli bir başka hayatın tecelli edeceği yeni bir merhalenin başlamasına meydan verilmesinin zarûreti üzerinde durmuşlardır.

Bu ikinci fikri savunanlar Müslüman mütefekkirlerdir. Bunların üzerinde durduğu nokta, ölümün hayat-ı uhreviye yolculuğundaki durakların ilki oluşudur. Allah'ın kitabında da bu husus açıkça belirtilmiş, tıpkı hayat gibi ölümün de mahlukâtın ayrılmaz parçası olarak yaratıldığına dikkat çekilmiştir. Allah-u Teâlâ şöyle buyurmaktadır; "Şâni ne yücedir Onun ki mülk elindedir. O her şeye kâdirdir. Hanginiz daha güzel işler yapacaksınız diye sizi imtihan etmek için ölümü de, hayatı da O yarattı."¹ Âlimlerin üzerinde durduğu ölümün mahlûk oluşuna dair yorum, ölümün de vücûda

*Prof. Dr. MUSTAFA BİNHAMZA

1949'da Fas'ın Vecde şehrinde dünyaya geldi. Üniversite tahsilini Karaviyyin Üniversitesinde tamamladı. Ayrıca Muhammed Bin Abdullah Üniversitesi Edebiyat Fakültesini de okudu. Lisans üstü eğitimini Muhammed el-Hâmis Üniversitesinde tamamladı. Halen Fas'ın Vecde şehrinde Muhammed el-Ewvel Üniversitesinde öğretim görevlisi olarak görevini sürdürüyor.

Bazı kitapları şunlardır:

- 1- *İslâm'da Özürlülerin Hakları.*
- 2- *Kur'an'da İlim-i Beyan Mucizesi.*

¹ Mülk: 1-2.

mazhar olduğunu gösterir. Zira madûm olan bir şeyin mahlûk olarak vasıflandırılması düşünülemez. Buradan hareketle, akâid kitapları vücûd ve fenâ konularına uzun uzadıya yer vermiştir.

Ölüm gerçeği konusunda iki büyük fikrî akım kendini göstermiştir:

- İ'tizâlî ve tabiatçı akım
- Sünnî akım

Birincisi: Ölüm tasavvuru konusunda i'tizâlî ve tabiatçı akım

Mu'tezile ve tabiiyyûnun yolları, ölüm hakikatını ele almada tam anlamıyla müttefik değildir. Bununla birlikte aralarında bazı müşterek noktaların bulunması hasebiyle, aşağıda beyan edileceği gibi bu iki kesimi bir potada ele alacağız.

Bunların tamamına göre ölüm, hayat nüvesinin solmasıdır. Böylelikle cesed fizyolojik görevlerini yapamaz hale gelir. Bu durumda ölüm "ceseden hayatı söküp çıkararak" âdem haletidir. Bu düşünürler, mezkur tasavvurdan hareketle bazı yorumlarda bulunarak şöyle derler:

- Ölüm, hayattar bir özellik taşıyan veya bununla muttasif olan bir varlıktaki hayatın âdemidir.
- Ölümün tarifi; nefsin cesedi kullanmayı bırakmasıdır.² Ruhun ceseden ayrılmasıdır.³ Hayatın inkitâa uğramasıdır.⁴

Bu tarifler her ne kadar ibareleri birbirinden farklı olsa da, hayatın zıddı olan bir âraz olması noktasında buluşmaktadırlar.⁵ Mu'tezilî ekolde yer alan Zemahşerî hayat ve memâtin karşılaştırılmasını şöyle yorumlar:

"Hayat, vücûduyla (var oluşuyla) hissedilebilir. Denilir ki, birşeyin hayy olabilmesi için, onun ilim ve kudret sahibi olması gerekir. Ölüm ise bunun âdemidir."⁶

Bu ekolün mensupları, Kur'ân-ı Kerim'deki şu âyet-i kerimeye dayanarak ölümün mahlûk (yaratılmış) olduğu sonucuna varmışlardır; "O (Allah) ki ölümü ve hayatı yarattı."⁷ Bunlar, mezkur nassın te'viline dair daha güzel bir çıkış yolu bulmamışlardır. Diğer yandan bunlar te'vil açısından muhtelif fikirler ileri sürmüşlerdir. Bunlardan bir kısmı, ölümün bir takım sebeplere dayanmasından dolayı ölümün mahlûk olarak değerlendirir. Bazıları **خَلَقَ** (yarattı) fiilini te'vil ederken, "Kaddera"

² Tehânevî, Keşşâfû Istilâhâtî'l-Fünûn, 3/1316

³ Ebû Muhammed Abdü's-Sâlimî, Meşâruku'l-Envârî'l-Ukûl, 2/88, Tahkik: Abdurrahman Amîra

⁴ A.g.e.

⁵ Mantıkçılara göre fenâ türleri dört tanedir; *Tekâbü'l-ü Nakzeyn* (Birbirini nakzederek iki şeyin karşı karşıya gelmesi). Buna selb ve icâb da denir. İnsanla insan olmayanın, siyahla siyah olmayanın karşılaştırılması gibi. Bir meleke ile onun âdeminin karşılaştırılması, körlükle görmeyen, zenginlikle fakirliğin *tekâbü'lü gibidir*. *Tekâbü'l-ü Zıddeyn* (Birbirine zıt iki şeyin karşı karşıya gelmesi) Hararet ve burûdet, fazilet ve rezîlet gibi bir tek vakitte biraraya gelmeksizin bir mevzûda peşpeşe gelebilen özelliklerdir. *Tekâbü'l-ü Müteâyifeyn* (Birbirine komşu iki kavramın karşılaştırılması) Erkek kardeş ve kız kardeş, ön ve arka gibi birinin tasavvuru diğerinin eksenî üzerinde bulunan kavramların karşılaştırılmasıdır.

⁶ Zemahşerî, Keşşâf, 4/113

⁷ Mülk: 2.

fiilinin müevveli olduğunu söyler. Zemahşerî şöyle der; " 'Ölümü ve hayatı O yarattı' ifadesinin mânâsı, bütün varlıkları icad ve idam edilmesidir."⁸

Et-Tahrîr ve't-Tenvîr müellifi şöyle der; " 'Ölümü yarattı' ifadesinin mânâsı, onun sebeplerinin icadıdır. Zira ölümün kendisi ademdir; hakiki mânâda yaratılışla alakalı değildir. Ancak, mahlûkat için bir araz olması itibarıyla, husûle getirdiği sonuç açısından 'yaratma' olarak ifade edilmiştir."⁹

Tabiatçı mu'tezile görüşü sahiplerine göre ölüm bir ademdir. İnsandaki hayat sıfatının mücerred bir şekilde nihayet bulması demektir. Bu durum ölüm üzerinde bir inceleme yapmayı ve insanın tekvinî tabiatının gereği olarak tabii bir değişime maruz kalması itibarıyla ölümü kısımlara ayırmayı gerektirmiştir.

Ehl-i mu'tezile ve tabiiyyûn buradan hareketle ölümü iki sınıfa ayırmışlardır:

- 1- Tabii ve fitri ölüm.
- 2- İhtirâmî (hayatı ortadan kaldıran sebeplerle gelen) ölüm.

Fitri olarak da isimlendirilen tabii ölümü ele alacak olursak, bu görüş sahiplerine göre ölüm için tabii olarak zaruri görülen hayat suyunun yok olmasıdır.¹⁰ İnsan cesedinde muayyen ve mahdud bir şekilde madde-i hayat bulunmaktadır. Bu madde belirli unsurların imtizacları doğrultusunda bir insandan diğerine muhtelif miktarlarda olabilmektedir. Meselâ "demevi" unsur (içindeki madde-i hayat itibarıyla) "safravi" ve "balğami" unsurlara nisbeten daha uzun ömürlüdür.¹¹

Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere insan hücresi belirli bir ömre sahiptir. Ancak bu miktar meselâ dinazorlar gibi büyük hayvanların ömürleri kadar uzun olması düşünülemez.

İnsana nisbetle tabii ölüm, ceseddeki hayat enerjisinin tükenmesi ile gerçekleşir. Özellikle ihtiyarlık döneminde hayatla olan bütün bağlantıların giderek zayıflamasıyla ceseddeki bu enerji azalmaktadır.

İkinci ölüm çeşidine gelirse, bu hayatı iptal eden sebeplerin ortaya çıkardığı ölümdür. Hararet-i gariziyye olarak nitelenen hayat gücünün söndürülmesiyle gerçekleşir. Bu, fitri ve tabii ölümü meydana getiren zaruri sebeplerle ortaya çıkmayan bir ölüm çeşididir ve ömrü hitama erdiren arızî sebeplerle gerçekleşir. Normal hayat seyrini değiştirecek sebeplere katl, boğma ve hastalığı örnek olarak gösterebiliriz.

Tabii ve ihtirâmî eceller hakkındaki şu görüş üzerinde durmadan geçemeyeceğiz: Hiç şüphesiz her ikisi de ölümün tabiatı gereği tamamıyla maddî olarak tasavvur edilmektedir. Ancak Müslüman düşünürlerin çoğunluğu bu noktaya tıp kitaplarındaki sıhhat, hastalık, tedavi ve ölüm gibi muayyen başlıklar altında temas etmişlerdir.

⁸ A.g.e.

⁹ Muhammed Tahid b. Âşur, *Et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 13/29

¹⁰ *Kitâbu Istifâhâtî'l-Fünûn*, 3/1917

¹¹ *En-Neşru'l-Tayyib Alâ Şerh'î-Şeyh El-İdrîsî El-Vezzânî*, 29/13

Kadim tabipler genellikle tabiatçı filozofların makalelerine dayanmışlardır. Buralarda ise ölümün mer'î olan maddî yönü ele alınmıştır. Dolayısıyla tabiplerin araştırmaları da hep bu çerçevede yoğunlaşmıştır.

Er-Rahmetü fi't-Tıbb ve'l-Hikme eserinin sahibi şunları söyler:

"Ölüm sebepleri üçtür: Birincisi katl ve ihtiyarlık gibi sebepler. İkincisi, dört karışımın ilavesiyle ortaya çıkan durum. Üçüncüsü de tabii ömrün tamamlanmasıdır ki, bu dört yaş döneminin gerçekleşmesiyle hasıl olur. Sabavet (çocukluk) yaşından, bülûğ çağına kadar hayat tabiatının suyu gayet sıcaktır. Bu dönem beş yaşına, en geç yirmi yaşına kadar devam eder. Daha sonra katlaşma dönemi başlar. Gençlik döneminin bir müddet devam etmesi esnasında harâret ve sertlik tabiatı üzerine bu özellik galebe eder. Bu dönem de kırk yaşına kadar kendini gösterir. Daha sonra ise yapıda bir sulanma ve gevşeme merhalesi başlar. İhtiyarlık kendini gösterir. Kuvvet azalır ve nem iyice donuklaşır. Bu yaşlılık dönemi ise yetmiş-seksen yaşına kadar uzar. Sonra donuklaşma ve katlaşma zühür eder ki, zaafiyetten dolayı harâret iyice azalır. Buna kocama yaşı denir. Fenâ bulana kadar nem ve harâret kaybolmaz ve sönmez. Bu genellikle yüz yirmi yaşına kadar devam eder. Bu duruma gelenler çok nadirdir. Çoğunluk Allah'ın takdir ettiği ecel ile, daha önceden zikrettiğimiz doğrultuda hayat tabiatını kaybeder; bu ise tabii ölümdür."¹²

Ölümü iki tür olarak taksim edenlerin gayet açık bir hataya düştüklerini özürlü diyerek beyan etmek isteriz. Zira onlar bir diğer önemli unsuru, ruh unsurunu dik-kate almamışlar, bundan bahsetmemişlerdir. Tıpkı vefattaki hakiki sebep olan ecellerin gelmesinden bahsetmedikleri gibi. *El-Cevhere*'de şöyle denir:

وميت بعمره من يقتل وغير هذا باطل لا يقبل

(Katledilerek öldürülen kimse eceliyle ölmüştür. Bunun dışındaki sözler batıldır, kabul edilmez.)

Eğer vefat olayı insanların eceli sonucu oluyorsa, bu hakikatin ölüm tarifine dercedilmesi zarurî hale gelmektedir. Ruh eğer insan için ayrılmaz bir parçaysa, vefatın sureten tekmil edebilmesi için ceseden mufarakatından da bahsetmek gerekir.

Mu'tezile tabii yönün temyiz edilmesi zarûreti üzerinde ısrarla durmuşlardır. Buradan hareketle konuya bir başka unsuru ilave etmişlerdir. Bu, ecel bahsidir. Bir maktûlün tabiat-ı vefatını sorgulamışlar ve bu konuda fazlaca söz söylemişlerdir. Bunlardan birisi olan Ka'bî, maktûl olan ölünün iki eceli olduğunu söyler. Birincisi katl sonucu gelen ecel, diğeri katledilmese de muhakkak ulaşacağı diğeri ecel. Mu'tezile ekolünün geneli, maktûlün bir tek ecelinin olduğu görüşündedir. Bu da, o kimsenin katledilmese de Allah tarafından bilinen ölümüdür.

Ebu'l-Hüzeyl Ei-Allâf şöyle der; "Maktûlün bir tek eceli vardır; o da, öldürüldüğü andır. Eğer katledilmeseydi, bir başka şeyden dolayı yine ölecekti."¹³

Bunun dışında daha bir çok görüş bulunmaktadır. Ei-Allâf'ın görüşü dışındaki i'tizâlî tasavvurlar tekellüflü ve şu âyet-i kerimenin muktezasından uzak görünmektedir; "Onların eceli geldiğinde bir saat gecikmez ve öne de geçmez."¹⁴

¹² En-Neşru't-Tayyib, 2/375

¹³ El-Bicûri, Şerhu Cevherati'l-Tevhid, 161; En-Neşru't-Tayyib, 2/375

¹⁴ El-A'râf: 32.

İkincisi: Ölüm hakikatini anlamada sünî ekol

Ehl-i mu'tezile ve tabiiyyûnun görüşlerinin aksine ehl-i sünnet, Kur'an'ın ifadelelerinden hareketle ve ölümün mahlûk yani vücûdî bir yapıya sahip oluşuna dair varid olan nasları delil göstererek farklı bir ekol oluşturmuşlardır. Bu grubun tarifleri mezkûr verilerden hareket etmektedir. Bu tariflerden bazıları şunlardır:

- Ölüm, hayatın zıddı olarak yaratılan vücûdî bir sıfattır.¹⁵
- Veya, hayatın zıddı olan vücûdî bir sıfattır.¹⁶
- Veya, hayat sahipleri için geçerli olan mahlûk bir keyfiyettir.¹⁷

Akâid kitaplarında yer verilen bu tariflere dikkat edildiğinde, cevher veya araz olsun ölümün vücûdî olarak değerlendirilmesi noktasında birleştiği görülecektir. Ancak bu tariflerde yine de bazı kapalı noktalar vardır. Bu açılardan akıl, ölüme mücerred olarak bir adem, izmihlâl ve tevakkuf (bir yerde durma) olarak bakabilmektedir. Bu arazlar eşyanın vücûdî olarak değerlendirilmesine imkan vermemektedir. Çünkü, benzer şekilde diğer vücûdî arazlar açısından nâkiza olmaktadır. Bu durum ise, ölüme ilgili Kur'ânî mânâlara yakınlaştıracak güçte başka tahliller yapılarak, akla gelen suallere cevap bulunmasını, bir takım zorlama yorumların ve kapalığın giderilmesini gerektirmektedir. İşte bu güç görev Bediüzzaman tarafından gerçekleştirilmiştir. Ender bir kahramanlık ve benzersiz bir derinlikle, zahiren hilafı olarak görünen ölümün mahluk oluşu meselesini ele almıştır.

Bediüzzaman ve ölüm felsefesi

Açıkça görülmektedir ki, ölüm meselesiyle en fazla ilgilenenler ve bu meseleyi Kur'ânî veriler çerçevesinde tasavvur etmeye çalışanlar alabildiğine çoktur. Dikkatli bir araştırmacı çoğu zaman bu görüşlerden kendisi için bir şifa, müşkilleri için bir çözüm yolu bulamaz. Bu konunun bir çok yönüyle karanlıkta kaldığını göreceğinden yeni bir hal yolu bulmaya ihtiyaç duyacaktır.

Bu konudaki müşkilleri halihazırda mevcuttur. Hiç şüphesiz, bu gibi fikrî problemlerle zihinlerini meşgul eden kimseler konu hakkında Bediüzzaman'a sualler yöneltecek olurlarsa, Risâle-i Nur külliyyatında yer alan Mektubât isimli eserinde gayet muknî cevaplar bulacaklardır. O, şu âyet-i kerimeyi zikrettikten sonra bir soruya yer verir:

الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيُبْلِغَكُمْ إِلَيْكُمْ أَحْسَنَ عَمَلًا
 hayat gibi mahlûktur, hem bir ni'mettir' diye ifhâm ediliyor. Halbuki zahiren mevt, inhilâldir, ademdir, tefessühtür, hayatın sönmesidir, hâdimü'l-Hezzâttır, nasıl mahlûk ve ni'met olabilir?"¹⁸

Benim gördüğüm kadarıyla böyle bir sual, ancak bu müşkili gerçek anlamda tanımlayabilmek için zihnini meşgul eden bir düşünürün ürünü olabilir. Bu soru, iki

¹⁵ Muhammed Abdür-raûf El-Münâvî, Et-Tevkîf atâ Mühimmâtî't-Teârîf, 683; El-İstahânî, Müfredâtî'r-Râğib, 497; Cürcânî, Et-Ta'rîfât, 211

¹⁶ Tefsîrü'l-Fahri'r-Râzî, 30/55

¹⁷ Ahmed el-Halîlî, Meşâriku Envârî'l-Ukûl, 2/88; El-Bicûrî, 349

¹⁸ Mektubât, 7

belirgin fikri, ölümün bir ni'met ve bunun vücûdî bir durum oluşunu dile getirmektedir. Mezkur iki noktayı birbirine yaklaştırmak ve bunu ikna edici bir şekilde müdafaa edebilmek oldukça güçtür.

Ölümün ni'met oluş cihetine bakacak olursak, Bediüzzaman bu konuya "dört vecih"le yaklaşmıştır:

"Birincisi: Ağırlaşmış olan vazife-i hayattan ve tekâlif-i hayatiyeden âzad edip, yüzde doksan dokuz ahabına kavuşmak için, âlem-i berzahda bir visâl kapısı olduğundan, en büyük bir ni'mettir.

"İkincisi: Dar, sıkıntılı, dağdağalı, zelzeleli dünya zindanından çıkarıp, vüs'atlı, sürurlü, ızdırapsız, bâki bir hayata mazhariyetle Mahbûb-u Bâkî'nin dâire-i rahmetine girmektir.

"Üçüncüsü: İhtiyarlık gibi, şerâit-i hayatiyeyi ağırbaşlı bir çok esbab vardır ki; mevti, hayatın pek fevkinde ni'met olarak gösterir. Meselâ: Sana ızdırap veren pek ihtiyar olmuş peder ve validen ile beraber, ceddin cedleri, sefâlet-i halleriyle senin önünde şimdi bulunsaydı; hayat ne kadar nikmet, mevt ne kadar ni'met olduğunu bilecektin.

"Dördüncüsü: Nev'm, nasıl ki bir rahat, bir rahmet, bir istirahatdir; hususan musibetzedeler, yaralılar, hastalar için. Öyle de, nevmin büyük kardeşi olan mevt dahi, musibetzedelere ve intihara sevkeden belâlarla mübtelâ olanlar için ayn-ı ni'met ve rahmettir."¹⁹

Sualin ikinci şıkkı ise ölümün vücûdî bir durum olmasıyla alakalıdır. Bediüzzaman bu konuda şunları söyler:

"Mevt, vazife-i hayattan bir terhistir, bir paydostur, bir tebdil-i mekandır, bir tahvil-i vücûddur, hayat-ı bakiyeye bir dâvetir, bir mebd'e'dir, bir hayat-ı bakiyenin mukaddimesidir. Nasıl ki hayatın dünyaya gelmesi bir halk ve takdir ile'dir; Öyle de, dünyadan gitmesi de bir halk ve takdir ile, bir hikmet ve tedbir ile'dir. Çünkü, en basit tabaka-i hayat olan hayat-ı nebatiyenin mevtü, hayattan daha muntazam bir eser-i san'at olduğunu gösteriyor. Zira meyvelerin, çekirdeklerin, tohumların mevti tefeslûh ile, çürümek ve dağılmakla görüldüğü halde, gayet muntazam bir muamele-i kimyeviye ve mizanlı bir imtizâcât-ı unsûriye ve hikmetli bir teşekkûlat-ı zerreviyeden ibaret olan bir yağurmaktır ki, bu görünmeyen intizamlı ve hikmetli ölümün, sümbülün hayatıyla tezahür ediyor. Demek çekirdeğin mevti, sümbülün mebd-i hayatıdır; Belki ayn-ı hayatı hükmünde olduğu için, şu ölüm dahi hayat kadar mahluk ve muntazamdır.

"Hem zihayat meyvelerin yahut hayvanların mide-i insaniyede ölümleri, hayat-ı insaniyeye çıkmalarına menşe' olduğundan; 'O mevt, onların hayatından daha muntazam ve mahlûk' denilir.

"İşte en ednâ tabaka-i hayat olan hayat-ı nebatiyenin mevti; böyle mahlûk, hikmetli ve intizamlı olsa, tabaka-i hayatın en ulvîsi olan hayat-ı insaniyenin başına gelen mevt, elbette yer altına girmiş bir çekirdeğin hava aleminde bir ağaç olması gibi, yer altına giren bir insan da, âlem-i berzahda, elbette bir hayat-ı bakiye sümbülü verecektir."²⁰

Bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi Bediüzzaman, ateş misal düşüncesi ve benzer-siz ferasetiyle eşyanın batınına dalmakta, buradan akılların kolaylıkla idrak edebile-

¹⁹ Mektubât, 8

²⁰ Mektubât, 7

ceği ve cevap bulabileceği şekilde mantıklı tasavvurlar çıkarmaktadır. Nazarları yarılmayacak tarzda mevtin vücûdî oluşunu müşahhas olarak göstermektedir.

Bediüzzaman'ın nazarında ölüm, hayatta yeni bir yolculuğun bidayetidir. Bu başlangıçla birlikte insan, bilinen ve alışılmış hayattan daha şerefli ve daha yüce bir hayat merhalesine başlamak üzere ruhunu teslim edecektir.

Bu açıdan mevt, bir geçiş köprüsü, daha şeffaf bir hayata götürecek bir geçittir. Nasıl ki bir buğday tohumunun veya nüvesinin yere düşmesi ve suyla ıslanması sonucu, tahavvül ve ta'mir kanununa boyun eğerek kimyevî değişime maruz kalması, dışardan bakanların nazarında kokuşma ve çürüme olarak görülmektedir. Ancak, sonuçta hiç de öyle olmamakta, her bir tohumdan onlarca tohum veren sümbüller fişkırmaktadır.

Bu olay her ne kadar çürüme ve dağılma gibi görünse de, aslında arzın karanlıklarında dağılan ve kaybolan bir habbe için yeni bir hayatın tecellisine sebep olmaktadır. Eğer bu tefessüh ve izmihlâl olmasaydı, mezkur habbe yeni bir hayat için bir yol ve vesile bulamayacaktı. Halbuki onun izmihlâl olarak görülen tefessühü ve dağılması gerçekte yeni bir hayatın doğuşuna basamak olmaktadır.

Bu değişimin mezkur keyfiyet ile tamamlanması ve kimyevî kanunlara bağlı olarak gerçekleşmesi, insanların izmihlâl olarak görmelerine rağmen güçlü bir hareketin bulunduğunu gösterir. Bunlar aslında, yaratılışta sünnetullah olarak bilinen kanunlara mahkûm ve bağımlı olarak gerçekleşen ameliyelerdir. Bir buğday tanesi yüzlerce habbe haline geldiğinde, insanlar için bir gıda olacaktır. Bu yolla onun karnına ve damarlarına kaşacak, onun terkinin ve binâsının yapıtaşı olacak, sonunda düşünce sisteminin ve organizmasının bir cüz'ü haline gelecektir. Böylelikle bir habbe ilk suretinden daha şerefli bir suretle yeniden ihyâ olacaktır. İnsanların nazarında bir fenâ ve adem olarak görülen zahiri izmihlâl hali, gerçekte yeni bir hayat bulmadır ve bu ilkinden daha bariz bir şekilde tecelli eder.

Bir habbenin yeniden hayat bulması gerçekte, öldükten sonra insan olarak hayata dönüşten başka bir şey değildir. Daha önceki vücûdundan çok farklı bir vücûda kavuşmaktadır. Dolayısıyla yeni bir hayatla sümbül verebilmesi için dünya hayatından ayrılması zarurîdir.

Bu harika tasavvur ile Bediüzzaman esas gayeye ulaşmakta, mevtin vücûdi bir durum olduğunu ikrar etmektedir. Madem ki ölüm şaşmaz değişim kanunlarının bir neticesidir, o halde insan ikinci bir vücûd için yeniden diriltilecektir. Hiç şüphesiz bu değişimler ise bizzat Kur'an-ı Kerim'in şöylece dile getirdiği vücûdî bir durumdan başkası değildir; "O (Allah) ki ölümü yarattı."

Bediüzzaman'ın bu konuda yaptığı değerlendirmeler gerek akaid alimleri, gerekse müfessirler açısından eşit ehemmiyete sahiptir. Bu önem bir kaç noktada mülhaza edilebilir; o, mevtin vücûdiyetini uzak te'villere başvurmaksızın gayet parlak bir şekilde açıklamıştır. Öyle ki, bu konuyu ele alanların çoğu yaptıkları açıklamalarda oldukça zorlanmışlardır.

Bu değerlendirmeler aynı zamanda, ölümü korkutucu olmayan bir şekilde tasvir etmesi açısından da önemlidir. Zira buna göre ölüm ne bir fenâ, ne bir izmihlâl, ne de bir kaybolup gitmedir. Sadece bir tahavvüldür, daha mükemmel ve daha şerefli bir aleme nakildir.

Bediüzzaman'ın bu yaklaşımı Ebu'l-Ulâ el-Maarri'nin şu sözleriyle paralellik arzeder:

خلق الناس للفناء فضلت أمة يحسبونهم للنفاد
وإنما ينقلون من دار اعمال إلى دار شقاوة أو رشاد

(İnsanlar fenâ için yaratılmışlardır. İçlerinden bazıları bunu yok olup gitme olarak kabul eder. Şüphesiz ki insanlar amel dünyasından, şekavet veya saadet alemine nakledilirler.)

Ölümün adem ve fenâ olarak tasavvur edilmesiyle bağlantılı olarak bir korku hasıl olur. Buradan hareketle insan bu korkunun esiri olur. Böylelikle vücûd-u insâninin yapısında devamlı bir tahrib ve çöküntünün hakim olduğunu görür. Bu durumdan rahatsız olarak, onuri sebeplerinden uzak durmaya çalışır. Hatta hak yolunda mücâhede etmek, akîdenin savunulması ve batıla karşı konulması durumlarında dahi bu durum kendini gösterir.

Bediüzzaman'ın nazarında ölüm felsefesi, insanın bekasının, devamiyetinin, sonraki hayatın ilk hayatla olan bağlantısının ilanına dayanır. Buna göre, hayat yolculuğunun ilk boyutunda insan hayatını kuşatan, ona ölümün nihayet ve yokluk fikrini aşılıp sıkıntıya atan maddiyun felsefelerinin yaydığı adem, ilgâ ve kötü akîbet gibi düşünceler reddedilmektedir.

Bediüzzaman'ın konuyla ilgili tahlilinin aynı zamanda psikolojik boyutu bulunmaktadır. Böylelikle insana varlıkla alakalı olarak bir itmi'nan ve insicam kazandırırken, hayatın birinci ve ikinci boyutları hakkında bir emniyet hissi uyandırır. Aynı zamanda ölümün korkunç bir kabus, insanı yok edip, mahveden bir son olmadığını telkin eder. Bu hissi elde eden insan meşakketler karşısında husûsi bir cesaret, zorluklara karşı gayret içinde olur. İnsanlar tarafından asla istenilmeyen ölüm, hakikatte nefsin karar kılacağı ve mutmain olacağı bir hayata doğru yapılan bir yolculuktur. Çünkü "Ahiret yurdu muhakkak ki hayattardır; eğer bilselerdi."²¹

²¹ Ankebût: 84.